Дмитро Донцов

ЦЕРКВА І НАЦІОНАЛІЗМ

Націоналізм 19 віку, що вийшов із принципів 1789 року, був виразно антицерковний, або як звикли в нас говорити "антиклерикальний". Таким він був у Франції, де в останній декаді минулого віку (за Вальдека і Комба) прийшло до одвертого конфлікту між урядом і церквою; таким був він на Апенінах, де по зайняттю Риму королем (1870) папа зірвав зносини з представником визволеної Італії: таким він був у Чехії і почасти в Польщі, де ціла лівиця з ППС вела війну з "клерикалізмом". Явно ворожо ставився до церкви і наш націоналізм минулого віку: Драгоманів там, Франко й Павлик — тут. Так само як і церква до нього. Не хочу сказати, що церква відверталася від служіння національному ідеалові. Коли перед революцією таке можна було твердити про українське духовенство за Збручем, то ні в якому разі про галицьке або буковинське. Але до головних представників нашого націоналізму в ті часи церква відносилася негативно.

Чи в тім був припадок, чи якісь глибші причини, і чи їх можна усунути? — Думаю, що життя само зачинає давати відповідь на запитання. І то не лише в нас. У тій самій Франції, тій самій Італії зачинає по війні віяти інший вітер, наступають "перепросини" з Ватиканом, повага останнього навіть у некатолицьких краях очевидно росте, чого не перечуть навіть його вороги. На Наддніпрянщині і на Волині церква стає останнім притулком національної енергії, що не має змоги розвинутися деінде. В Галичині деякі націоналістичні напрямки одверто простягають руку церкві (такій, якою вони її хочуть бачити), пориваючи з "прінціпіальним антиклерикалізмом" радикалів і соціялістів.

Отже здається само життя поволі намічає той шлях, на який мали би вступити досі ворожі собі сили — церква і націоналізм. Аби переконатися, чи сей шлях дійсно може до чогось довести, треба себе

запитати: де причина сього зближення обох сил? — Не хочу тут говорити ані про всесильні обставини, які діють у згаданому напрямку, ані про збільшення релігійности мас у зв'язку з війною, хочу звернути тут увагу на що інше: на важнійшу причину. Нею є повільне наближення світогляду новітного націоналізму до теольогічного світогляду церкви. Се може звучить трохи парадоксально і викличе усмішку зарозумілих іґнорантів, але коли б її не було, я не міг би бути так певний слушности нижче розвинених думок...

Які були ідейні підстави українського націоналізму минулого віку, підстави, що ще й досі покутують серед наших комуністів, радикалів й інших "поступовців", які з ясністю вульгаризатора, в п'ять мінут розв'яжуть вам усяку світову проблему? — Сими підставами були: матеріалізм, раціоналізм і соціялізм. Під їх знаком ішов духовий розвій минулих десятиліть, їх впливу підпадали майже всі видатні уми українського відродження. Сі підстави безумовно відкидала церква, і тому не можна було й марити про її порозуміння з українським націоналізмом, поки в нього у великій шані були три згадані вище засади. Але власне наш час приніс повільний заник божків, яким поклонялися Павлик, Драгоманів і Франко. На місце їх світогляду приходить новий, надзвичайно зближений до світогляду церкви, хоч про се і не мають ще найменшого поняття офіціяльні провідники нашого націоналізму.

Досі українська національна думка розвивалася під сильним впливом раціоналізму. Беручи початок від Декарта і фільософів 18 віку, ся ідея проповідувала всемогутність розуму. Вона вчила, що тільки розум мав рішати про те, що є добро, а що зло: що над ним нема жадного авторитету та що все життєве лихо походить тільки з браку освіти. Слідом за сею доктриною твердив і наш націоналізм, що причиною того положення, в якім опинилася нація, є відсталість, "нерозумність" соціально-політичних уряджень або "непоінформованість" представників кермуючої кляси, або народу про "правдиві тенденції" українського визвольного руху. Впродовж сього руху на життя домагалися виправдати льогікою і "довести" розумом:

тим, що він лежить в інтересах "поступу", чи "економічного розвою", або покликуванням на "закони педагогіки" чи біольогії, яка вимагає ріжнородности і зріжничкування частин... Не дивно, що такий націоналізм мусів повставати проти церкви, що спиралася на бездоказових, абсолютних правдах, які навіть "суперечили льогіці". Не дивно, що той націоналізм, який думав, що "людське щастя й волю" зможе дати лиш "розум владний без віри основ" (Франко) мусів отверто заявитися проти церкви, проголосити, що він бореться "не за церков, попів, ані Бога". Річ ясна, що таке відношення до церкви могло знов числити лише на взаємність зі сторони останньої.

Наш час став часом катастрофи для раціоналізму. "В світі політичнім прийшов на його місце безоглядний національний догматизм. Ідея нації прибрала аксіоматичний характер ідеї, що сама в собі знаходить своє оправдання, що спирається не на розум, лиш на віру. Устами найбільшого може свого апостола, М. Бареса, новітній націоналізм здетронізував l'intelligence, а натомість поставив афект, як найбільшу вибухову силу в історії людськості. Новітній націоналізм зачав шукати свого Бога не в викомбінованім розумом ідеалі, лише у власнім бажанню, у власній вірі; не в аргументах, лише в contra spem spero! Старий націоналізм думав, що "в сфері мрій, привиджень, ілюзій і оман" віри цвіте лиш рай поета, але двигуном нації ся віра бути не може, бо "ті фантоми є собі фантоми" й "не варті мук, і крови, і страждань". Ціллю новішого націоналізму власне були сі лови за блискучою "оманою", за "ілюзією" визволення, за "привидом" свободи, якими б абсурдними не видавалися вони для холодного розуму. Фільософські доктрини не знали універсальної загальнооб'язуючої правди. Не знав її і наш старий націоналізм, але новий — знайшов сю правду. Ще скорше — знайшла її церква. Сею еволюцією від розуму до афекту, до почування, від льогіки до віри, від раціоналізму до догматизму, в сім своїм бунті проти всесильного розуму — новіший націоналізм значно наблизився до теольогічного світогляду церкви, яка в Сілябусі 1864 р. рішучо відкидає думку, що "людський розум се одинокий арбітр правдивого і фальшивого".

Ще більше наблизився націоналізм до світогляду церкви через те, що зірвав з пануючим досі матеріялізмом. Сей останній робив людськости кумира, — з людськости. Він знав тільки універсальний егоїзм маси, що не зносить над собою жадного абсолюта. Одинокою реальністю була тут матерія, матеріальний добробут найбільшого числа людей. Се й було джерелом конфлікту з церквою. В ім'я своїх засад суспільний матеріялізм відкидав війну, як чин некультурний і як "масовий морд", служителі церкви — благословляли — вояків, які ішли на сей "масовий морд"... У своїм обожанні примітивних потреб маси матеріялізм відкидав як люксус штуку, а інтелігенцію як дармоїдів (Л.Толстой), церква ж — не один із своїх тріумфів завдячувала штуці і ставляла спертий на вірі інтелект над матерією, над числом. Для матеріялізму найбільшим нещастям було теперішнє терпіння "трудового люду", церква знала вартости вищі і від терпіння, і від життя, проповідуючи, що "не хлібом єдиним буде жив чоловік..." Річ природна, що пересякнута матеріялізмом наша національна думка бачила в науці церкви "ретроградство", ігнорування соціяльного питання і підлесливість до сильних. Церква ж не знаходила у ворожій їй доктрині нічого опріч розплутання найнижчих інстинктів юрби, — і большевизм по части оправдав такий погляд.

Новітний націоналізм і тут приніс зміни. Він також прийшов до переконання, що "не хлібом єдиним" живе нація, лиш тими "оманами", які він давніше відкидав. Великість рідного краю, мрія про "реванш", про "славу", національна честь, щастя будучих поколінь, що "прийде по наших аж кістках" — всі сі для матеріяліста "абстрактні" ідеї поставив новий націоналізм над щастям всіх, над матеріальним добробутом і спокоєм існуючої ґенерації, вимагаючи для абсолюта нації цілковитої посвяти. Мріючи тільки про служіння сьому абсолютові, про наближення до нього (як вірні до свого Спасителя), — новітний націоналіст, як середньовічний fidei defensor не зважав ні на число екзистенцій, які треба було присвятити, щоби затріумфувала його ідея, ані на руїну моральну, чи матеріяльну окруження, як не зважав він на се в 1914 р. Знаний французький націоналіст Ш.Моррас каже, що інтереси "тих земляків, що житимуть" (des nationaux a vivre) треба ставити над

інтересами "живучих" (des nationaux vivants), добро "вічної Франції" (France eternelle) над добром "усіх Французів даної доби" (l'ensemble des Francias d'une epoque.

Се був чисто теольогічний дух! Бо ідеал церкви також "вічний", він також "абстрактний" для всякого матеріяліста, також — цілий у будуччині, також цінність у собі, що вимагає безоглядного віддання, також ставляє щось, якусь "ману" над "щастя всіх" і їх матеріяльний добробут. Для ідеалу церкви ніяка жертва не завелика. В порівнанні з ним — нічим є дочасні добра світа сього. В ім'я сього абсолюта можна спалити Содом і Гомору, грішників разом із праведниками, наслати на людськість голод, потоп, огонь і меч, підняти брата на брата, цілком так, як се зробили десять літ тому типові представники воюючого націоналізму і... теольогічного світогляду Клємансо і кайзер. А дальше, коли ми згадаємо, що модерний націоналізм "підносить значіння квалітативної цивілізації над квантитативною (уживаючи термінольогії Г.Ферера), що він картає властиву демократії "трусість перед юрбою", відпекується соціялізму і підпорядковує "чин думці, а руку голові" та дбає лише про "людськість", що лише метафізичною галюцинацією" — то фрапантне наближення сучасного націоналізму до світогляду церкви стане ще ясніше.

Головними рисами нового націоналізму його вороги слушно уважають войовничий дух ("воюючий націоналізм"), дух "нетолєранції" і "насильства", його безкомпромісовий "фанатизм". Але як раз сі його риси надають йому теольогічний характер. Барес проповідував "голу силу" (la force toute nue), "законність і моральність залізних метод". Твердив, що — в "історії були спасенні насильства" (de bonnes violences) та що "ліпше скрівавити недужого, ніж дати йому пропасти. "А чи ж та велика організація, про яку тут мова, не каже вирвати ока, що спокушає нас і спалити неплідну смоковницю? Чи не грозить покарати злих, які "впадуть мов стебла під серпом женця", аби зістати вкинутими в огонь, де буде "плач і скрегіт зубів?" Чи не каже, що "від часів Йоана Хрестителя та й до сього дня царство небесне здобувається силою, і хто здобував, той силоміць бере його"?. Суть нового націоналізму – війна, і

один з його маркантних представників каже, що "війна є божеського походження". Але ж і "суть християнства се війна, розлука та болючий розділ. Ціллю християнства є вправді мир, але в нас і довкола нас розпаношилося зло та гріх, тому, щоби можна було завести мир, конечна є війна". Хіба сі вискази, хіба заповідь церкви "бути миротворцями і узгіднювати нашу волю й стремління з волею ближних, наскільки вони не йдуть урозріз з волею Бога — "не близші воюючому націоналізмові наших днів, аніж миротворчій (за всяку ціну) гуманности старого націоналізму?

Модерний націоналізм "нетолєрантний" і "фанатичний", бо занадто вірить у свою правду. І в тім відбивається світогляд тої великої організації, яка вчить, що "хто не зо мною, той проти мене": яка своїх ворогів зве "зміями і кодлом гадючим", а не простягає їм руку в ім'я "міжнародної солідарности": яка вимагає самовідречення, що полягає "на певного роду зненавидженню батька, свояків, а навіть самого себе", що вимагає "відноситися до них неначе до ворогів, наколи вони поступають проти Божої волі". Чи сей світогляд не є світоглядом сучасного націоналізму? І чи кривава фантазія Шевченка (випадкова фігура в нашім 19 віці!) про сонце, яке "встане і оскверенну землю спалить", — ближче до тих "націоналістів", що переспівували його "садок вишневий", аніж до суворого образу виміряння останної кари, який бачимо на картині Мікельанджело в Сикстинській каплиці?

Модерний націоналізм тримає високо прапор традиціоналізму, і се його привязання до землі батьків, до їх віри, звичаїв, до родини й раси і ріжнить його від того, третього кумира, якому — попри раціоналізм і матеріялізм — поклонявся старий націоналізм, від соціялізму. Але сей же ж традиціоналізм єднає модерний націоналізм з церквою. Фактом, на якім будує свій націоналізм Барес, є "земля і мерці" (la terre et les morts). Культові предків завдячує модерний націоналізм свої найсильніші душевні пориви. Але сей самий культ предків стояв коло колиски кожної релігії, а й тепер поминання мертвих грає величезну ролю в християнськім культі. Тут націоналізм засвоїв католицьку душевну форму з усіма її потребами й рухами чуття. Nur wo die Graber sind gibt es

Auferstehungen, сі слова Ніцше зрозуміють однаково і віруючий католик, і віруючий націоналіст.

Чи я тут вірно віддаю суть модерного націоналізму? — Думаю, що так. Бодай його тенденцію. Ся тенденція помітна і в нас, хоч офіціальні провідники нації і досі стараються залишити йому ідеольогію, що не відповідає вже його суті... З більшим правом можуть мене спитати, чи не заодностороннє поясняю я світогляд церкви. Певно, цитатами можна довести все. Певно, католицька наука повна "парадоксів" і quasi суперечностий: проклямованих в один і той сам час засад: віри й розуму, авторитету і свободи, лагідности й насильства. Але мені здається, уважний досліджувач доктрини католицизму прийде до переконання, що розв'язуючи на свій спосіб свої "парадокси", ся доктрина таки тримається тих засад, які подав я вище: ставляючи на віру понад розум, принцип авторитету понад принцип числа (соціялізм), "вічне" понад дочасне, моральне понад матеріяльне. Що б не говорили, але певне, що "доки світ," або якийсь край... спиратимуться на засади, відмінні від божеських, доти для сього світа, для сього краю... надприродна релігія католицизму нестиме не мир, але меч", а "в обороні своїх прав виявлятиме церква те, що світ зве неприєднаністю".

Мені можуть сказати, що сей дух не віє в щоденнім життю церкви. Се що інше! Але коли се так, то мусить стати інакше. По друге — се не зовсім так. Ми знаємо факти, коли церква приймала кидані їй визови, як нпр. під час боротьби з конґреґаціями у Франції, ми читали в "Сілябусі" горді слова: "фактична несправедливість, увінчана успіхом, не має святости права"; ми, як і цілий світ, читали про подиву гідне захованння кардинала Мерсіє, нарешті: бачимо боротьбу, української церкви проти більшовизму. І се захованння, сей активізм нітрохи не перечить доктрині католицизму, яка вже в покорі віддавати своє, але не "боже", яким вона не має права розпоряджати, ні торгувати.

Як бачимо, така практика не перечить теорії, а по друге — дійсно примінюється. І власне сей останній факт і є конечною передумовою погодження з церквою модерного націоналізму. Знаю, що церква не

може і не сміє знизитися до ролі політичної партії. Вона боронить іншої справи. Але ж чи похід проти нації не є походом і супроти неї? Возьмім на пр. большевизм (можна було би взяти й інші приклади). Чи його похід проти родини, проти прив'язання до предків, до рідної землі, до переконань і до мови батьків — не тягне за собою й походу проти віри батьків? І чи нищення сеї останньої, як і нищення авторитету родини, річ дійсно байдужа для церкви? Чи тим не руйнується її підстави? Далі, чи байдуже церкві те моральне спідлення (для "мамони", або як в нас казали "для лакомства нещасного"), яке наступає у менш відпорних в народі при кождім тисненню? Християнство універсальне, воно має свою ціль і не бере участи в дрібних сварках сього світа, але чи ж його заложитель не гремів проти своїх "фарисеїв і книжників", що ширили заразу і гниль в нації? Чи тут не йде про щось більше, ніж про таке "дочасне добро", якими є для католика — в порівнянню з його правдою — національні "святощі"?

З другої сторони: похід проти церкви є рівнозначно і похід проти нації. При наших так слабих центрах кристалізації нації; церква грає в нас велику ролю. Зменшення її впливу і авторитету, зменшення її стану посідання ослаблює притягаючу силу одного з тих осередків, який перетворює розпорошене плем'я в свідому націю. Для того порозуміння з церквою для новітнього націоналізму не менше потрібне, як церкві збереження відпорної сили нації, порозуміння з націоналізмом. Церква з своєї сути є нерівною суспільністю, що складається з двох категорій осіб, з пастирів і "стада", се "стадо" в значній мірі зберігає свою духову (і національну!) єдність лише через безперевно континуовану працю "пастирів". Але й гієрархія "пастирів" не проіснує довго, коли приглядатиметься пасивно, як розбігається або реалізується "стадо".

Модерний націоналізм, як я вказав вище, цілою своєю психольогією значно наблизився до теольогічного світогляду церкви. Чи свідома сеї лучности церква? Коли так, то вона не повинна брати прикладу з св. Касяна і боятися, сходячи в діл до "стада", забрукати свої ризи. Вона мусить зрозуміти, що тут іде про "дочасне" так само, як і про "вічне", де не може бути ніякого відступу. Навіть противники церкви узнають, що

коли "католицтво протягом 19 віку відзискало незвичайну міць", здобуваючи вплив навіть в освічених кругах, то виключно через те, що "не хотіла нічого зректися".

Колись, у своїх "Арабесках", в статті про "Середні віки" писав М.Гоголь: "Коли б ся всемогуча влада (папство) не вхопила всього в свої руки, не двигала і не кермувала народами по свойому бажанню, — Європа розсипалась би... Вона б не вийшла з хаосу, не злилась би залізною силою еитузіязму в одну стіну, що перелякала своєю міцністю східних завойовників" — Я далекий від думки приписувати церкві католицькій таке завдання, яке вона мала в середні віки (тим більш, що мені йде про обі церкви на сих землях). Але одним з чинників, які хоронять не Європу, а націю від того, щоб вона не "розсипалася" церква є. І вона мусить про се пригадати, віднайшовши в собі давню "залізну силу ентузіязму".

Коли церква усвідомить собі се, коли знайде темперамент прелатів середніх віків і їх віру, коли віддаючи кесареви кесарово, не відступить ні кроку, боронячи "боже"; коли рівночасно наш націоналізм остаточно переможе всі останки "антиклерикалізму", тоді вони напевно подадуть собі один одному руку понад голови запізнених учеників наших "енцикльопедистів", що мавпували доктрини, змавповані в нас у минулому віці з ще старшого французького "вольтеріянства". Тоді ecclesia militans і націоналізм знов знайдуть себе взаїмно, як се було триста літ тому.

Обмежуюся сими немногими і не до кінця розвинутими увагами. Вдумливий читач зуміє сам виснувати з них усі думки, які я в них вложив.

1924 рік